

РЕЦЕНЗИЯ

на

Дисертационен труд за придобиване на образователна и научна степен
„доктор“

**„Произход и развитие на думите, изразяващи емоцията гняв в
иберороманските езици“**

Докторант: Демина Иванчева

Факултет по славянски филологии

Катедра по общо, индоевропейско и балканско езиковедие

Професионално направление: 2.1.Филология

Научна специалност: Общо и сравнителноезиковедие (Индоевропейско
езиковедие)

Научен ръководител: доц. д-р Биляна Михайлова

Рецензент: Албена Н. Мирчева -Жечкова

Дисертационният труд на Демина Иванчева „Произход и развитие на думите, изразяващи емоцията гняв в иберороманските езици“ е с обем от 202 стандартни страници, в които се включват общо пет части с увода и заключението, след което са приложени библиография, използвани речници, биографични данни и съкращения.

Уводът на дисертацията (1- 5 с.) изяснява целите, предмета и методологията на изследването. Ясно са формулирани основните задачи, а именно: въз основа на прегледа на научните теории за емоциите и по-специално на гнева да се представят етимологиите и моделите на семантичен развой на думите за гняв в иберороманските езици и да се направят съответните изводи и обобщения. Детайлният езиков анализ е съсредоточен върху португалския и испанския език, но включва и езиков материал от близките ибероромански езици като каталонски и галисийски, а в съпоставителен план и от много

други индоевропейски езици, особено от латински като праязик на романската езикова група.

Изследвани и анализирани са текстове от всички жанрове на художествената литература, както и научни, исторически, теологични и политически текстове. Проучването на такъв огромен по обем езиков материал от всички исторически епохи: най-ранни писмени източници (библейска литература и първи писмени паметници на романските езици), антична, средновековна и ренесансова литература до съвременни текстове може да се отчете като изключително достойнство на дисертацията, което гарантира надеждността и убедителността на крайните изводи. Тук трябва да добавим и внушителния брой използвани лексикографски пособия, сред които са и първите речници на иберороманските езици от 16 и 17 в. на А. Барбоза, Ж. Кардозо, К. Касас, К. Ороско, Б. Перейра, А. Небриха.

Методологичният подход се определя като интердисциплинарен, с приложени методи от различни науки: лингвистика, психология, философия, социология и културна антропология. Този вид методология е адекватен на поставената цел за задълбочен филологически анализ на разглежданите думи за гняв не само като етимология и семантика, но и съотнесени както към общочовешките ценности и възприятия, така и към културно-историческия и социалния контекст на съответната епоха.

В следващата част на дисертацията (5-15 с.) се разглежда етимологията като наука, тъй като именно етимологичната реконструкция и установяването на първоначалния етимон са изходната точка и основният акцент при изследването на думите за гняв в настоящия труд. Извеждането на праформата и евентуалния индоевропейски корен на фонетично, морфологично и словообразователно равнище са обвързани със семантичната реконструкция и оттам – с историческата лексикология, чрез която се проследява диахронният семантичен развой на проучваната лексика. Тук авторката представя научните критерии и методи за етимологизирането на думите и се насочва към проблемите на семантичния развой, свързани с четири основни фактора за промени в лексикалното значение: семасиологичния и ономасиологичния механизъм, аналогичните и неаналогичните промени. По-специално внимание се обръща на т. нар. неаналогични промени – стесняване и разширяване на значението и полисемията, които са най-честата

причина за семантични изменения. В таблици с примери са синтезирани два модела на семантични промени в полето на полисемията, насочени към типологията на езиковите метафори и метонимии.

В общотеоретичната основа на изследването се представят и основните концепции за емоцията (трета част на дисертацията – 15-31 с.). Въпросът за категоризацията на различните видове емоции е изключително сложен и спорен, като началото му е поставено още в Древна Гърция и досега няма еднозначен отговор. В подзаглавията на трета част: „емоцията и социологията“, „поведенчески теории за емоциите“, „емоциите и психологията“, „емоциите и лингвистиката“ се разглежда обвързването на емоциите с множество физиологични, поведенчески, социални, културни и религиозни фактори. Коментирани са основните класификационни модели и теории за емоциите: на Дарвин, Джеймс-Ланге и Кенън-Бард, както и феноменологичните теории. Дискутира се разграничаването на понятията чувство и емоция, като се отбелязва важната роля на социалната среда при формирането на емоциите и се разглежда теорията на Вежбицка за семантичните еквиваленти на основните човешки концепти и реализацията им в езиците. Д. Иванчева уточнява, че в настоящия труд терминът „емоция“ се отнася „както до физиологични, така и за когнитивни процеси“ (с. 20).

Четвъртата част на дисертацията „Гняв – дефиниция и развитие в индоевропейските езици“ представлява същинската работа по изследването. Авторката дефинира гнева като една от основните емоции и го разглежда през призмата на античната философия (Аристотел, Сенека), на модерната психология (Кемп, Изард, Стронгман), съвременните когнитивни теории (А. Вежбицка) и феминистките концепции. В две таблици са систематизирани всички думи в индоевропейските езици, изразяващи гняв (табл.1) и ярост, бяс (табл. 2). Предадени са и съответствията в мъртви и отмерели езици като готски, санскрит, старогръцки, латински, старовисоконемски, старонордски и др. - този богат езиков материал дава ясна отправна точка към последващото етимологизиране и семантична реконструкция на конкретната лексика в иберороманските езици. След въведението в психологическата и лингвистична проблематика на емоцията гняв следва обстояният филологически анализ на изследваните думи в португалски и испански: порт./ исп. *cólera*; порт. *fúria* / исп. *furia*; порт./ исп. *furor*; порт./ исп. *ira*; порт. *raiva*

/ исп. *rabia*; порт. *sanha* / исп. *saña* и исп. *enfadar*. Седемте думи се анализират по идентичен модел: първо се извежда етимологията на съответната лексема и после се проследява нейният лексикален и семантичен „живот” в двата езика, като се разглежда цялата лексикална парадигма от сродни думи: съществителни, прилагателни, наречия и глаголи, както и фразеологизми – с цитиране и анализиране на множество автентични източници в диахронен план от най-ранното им засвидетелстване.

Порт./ исп. *cólera* е единствената дума със сигурна етимология, която не идва от латински, а от стгр. *χολέρα* ‘холера, гадене, повръщане’ (от *χολή* ‘жлъчка, гняв, отвращение’). По отношение на етимона си думата *cólera* се свързва както с инфекциозното заболяване, така и с жлъчката, като орган пораждащ гняв, откъдето диахронният семантичен развой на *cólera* в двата езика е ясно очертан: жлъчна течност > гняв. И в португалски, и в испански думата се анализира в контекста на старинната теория (още у св. Исадор Севилски през 6-7 в.) за четирите хумора в човешкото тяло: *cólera*, *sangre*, *melenconia*, *flema* (с. 45).

Детайлно и прецизно, с множество цитирани източници от антични до модерни автори, са коментирани нюансите в семантичния развой на двете етимологично родствени думи порт. *fúria* / исп. *furia* и порт./ исп. *furor*: „...гневът (*furor*), колкото и да е бурен, може да остане скрит в дълбините на душата, да е част от същността ни, но *fúria* е тази, която ще се прояви външно, тя е нещото, което ще се отдели от нас. Според Помбо (2011: 407) основната разлика между двете думи се състои в това, че *fúria* е ефектът или проявлението на *furor*“ (с. 67). С думата *furor* в различни словосъчетания се свързват още пророческата лудост (*furor prophético*), поетическата лудост (*furor poético*) и фанатичната лудост (*furor santo*).

Ira - основната дума за гняв в латински, преминала в португалски и испански, има сигурна етимология от праитал. **eizā* < ие. **h₁eys-* ‘движа се бързо, тласкам’ и съответния семантичен развой в езиците: бързо движение > гняв, ярост. С думата *ira* се назовава Божият гняв, както и един от седемте смъртни греха. Всички сродни на лат. *ira* с техните съответствия в португалски са добре засвидетелствана и описани в най-ранните речници на лузитански и португалски (в таблица на с. 91-92). Любопитен факт е, че в испански двата глагола *airar* и *irar* (обикновено синонимни) се срещат в ранната поема от 12 в. *Poema de Mio Cid* („Поема за моя Сид“), като там те имат смислови нюанси: „*Airar* носи

смисъла на ‘изпадам в немилост пред господаря си’, докато *irar* се свързва с емоционалното състояние – ‘разгневявам се’ “ (с. 97).

Думите порт. *raiva* / исп. *rabia* произождат от лат. *rabiō*, *-ere* ‘полудявам, обезумявам’ (от вероятен ие. корен **rabh-* ‘движа се бурно’) и като лексикално значение се отнасят до крайните проявления на гнева вследствие на семантичен развой лудост > гняв. В двата романски езика *raiva* и *rabia* се използват както за хора, така и за животни, и се свързват с болестта бяс при кучетата; в испански *rabia* има множество контекстуални употреби в предложната конструкция *con rabia* и в различни словосъчетания: *a rabiar*; *estar tocado de la rabia*; *rabiar de verse juntos*.

Авторката представя подробно различните гледни точки около спорната етимология на порт. *sanha* и исп. *saña*, свързана с лат. *insania* и извежда три възможности за диахронна семантика: лудост > гняв; подигравка, осмиване > гняв, болест, боледуване > неразположеност > гняв (с. 124). Общото впечатление от комплексния анализ на порт. *sanha* и исп. *saña* и сродните им глаголи е, че и в двата езика е застъпена силно идеята за гнева като лудост и обезумяване.

На последно място е разгледан испанският глагол *enfadar* ‘ядосвам, разгневявам’, който е развил късно това значение от първоначално ‘уморявам се, отегчавам се’, свързано с исп. *fado* (от лат. *fatum*) ‘участ, съдба’. В случая става въпрос за нетрадиционен семантичен преход - отегчавам се, омръзва ми > дразня се > гневя се, който се е проявил само в европейската норма на испанския език в литературата след Средновековието, докато в португалски глаголят *enfadar* е запазил първоначалната си семантика.

В заключението на дисертацията се синтезират и обобщават резултатите от проследяването на етимологията и диахронната семантика на разглежданите думи в иберороманските езици. Въпреки общия произход на испанските и португалските думи (главно от латински), изследването отчита промените, които са възникнали в семантичното им развитие в двата езика (интензитета на гнева), както и разликите в лингвистичното изразяване на гнева като емоция. Една от важните констатации е, че „в семантичен план думите за гняв са свързани с болести или дисбаланс в тялото, с лудостта, от една страна, а от друга с представата за бързо движение” (с. 151). Основните семантични преходи със съответстващата им лексика в португалски и испански, както и паралелите в други индоевропейски езици са нагледно представени в таблица. Много

смислена е идеята анализираниите думи в испански и португалски да се дадат в хронологичен ред спрямо източниците, в които са засвидетелствани най-рано.

В заключителната част на дисертацията Д. Иванчева е направила хронологичен преглед на важни събития, свързани с обществено-политическото и икономическото развитие, историята и литературата на Испания и Португалия, който има полезна информативна стойност по отношение на употребата на думите в исторически и културен контекст. По мое мнение такова историческо експозе би трябвало да присъства по-скоро в уводната част на дисертацията и да подготви читателя за по-доброто осмисляне на нюансите в семантиката на думите в представените литературни и научни текстове от съответната историческа епоха. Важен извод, който има своето място в заключението е, че „Част от думите, означаващи гняв, са засвидетелствани именно в периода XIII-XIV в. и XVI в. Една от причините, поради които се наблюдава честата им употреба в този момент, се дължи до голяма степен на Реконкистата.” (с. 161).

Библиографията на дисертацията обхваща впечатляващ обем научна литература, специализирани етимологични речници и литературни произведения на различни езици; включени са и „биографични данни“ на цитираните португалски, испански, антични и други автори, от които е извлечена ценна информация за читателя в бележките под линия на труда.

Авторефератът на дисертацията отговаря на съдържанието ѝ, синтезира най-съществената информация от изследването и обобщава постигнатите резултати. Тук са изведени и основните приноси на дисертационния труд, сред които се открояват следните постижения: за първи път се прави подробен лексикологичен и етимологичен анализ на думите със значение ‘гняв’ в сравнителен план в испански и португалски език и се установяват семантичните преходи, засвидетелствани в двата иберомански езика; проследена е историята на думите от най-рано засвидетелстваните източници; анализирана е употребата на думите в текстове от различни периоди и жанрове, отнасящи се до важни културно-исторически събития в Португалия и Испания (с.39). Като научни приноси следва да се отчетат и три статии по темата на дисертацията, които са публикувани през 2022 и 2023 г.

Дисертацията се отличава с грамотен език и овладяна научна терминология, както и с добра структура и оформление. Докторантката показва високо ниво на компетентност по

отношение на португалския и испанския език и много добри анализаторски умения за работа с научна материя, благодарение на които изследването успешно постига набеязаните цели и задачи.

Допуснати са някои дребни технически грешки, напр. повторени пасажии на с. 33 и с. 80, а на с. 47 има непреведен текст от френски. Освен това не става ясно определянето на гръцката дума μήνις едновременно като гръцка и дорийска в изречението: „При думи като гр. μήνις и дор. μήνις ‘гняв’ се среща значението ‘лудост, ярост’ (с. 39).

В заключение: Дисертацията на Демина Иванчева представлява задълбочен и прецизен научен труд, който има безспорен принос за изучаването на диахронната семантика на лексиката за гняв в иберороманските езици и ще послужи за бъдещи проучвания в полето на емоциите като цяло в индоевропейските езици.

Този факт, както и всички останали достойнства на дисертацията, изтъкнати по-горе, ми дават основание с пълна убеденост да предложа на научното жури да присъди образователната и научна степен „доктор” на Демина Иванчева.

Рецензент: доц. д-р Албена Мирчева-Жечкова
София, 15. 04. 2024 г.